

Mgr. Miroslav Hanke

Jan Buridan a nominalistická teorie racionality

JOHN BURIDAN AND THE NOMINALIST THEORY OF RATIONALITY

Autoreferát k dizertační práci

Dizertační práce *Jan Buridan a nominalistická teorie racionality* usilovala o prezentaci Buridanovy logiky, zhodnocení její systematické efektivity a ukázání jejích nominalistických rysů tam, kde takový cíl připadal v úvahu. Práce je orientována především právě na systematickou analýzu konkrétních témat z dějin logiky čtrnáctého století (resp. především čtrnáctého století). Cílem této analýzy je rekonstrukce pojmového rámce Buridanovy teorie a představení jejích specifik.

Práce byla, ponecháme-li stranou předmluvu a závěr, rozdělena na čtyři kapitoly.

První kapitola usilovala o představení Buridanovy sémantiky termínů ve dvojitým kontextu: jednak v kontextu základních sémantických paradigmat středověku, jednak v kontextu tzv. „terministické“ teorie významu čtrnáctého století. Sémantika termínů zde byla prezentována jako klíčová součást logické analýzy přirozeného jazyka ve smyslu detekce způsobu, jakým jsou z nesložených výrazů konstruovány výrazy složené (tzn. detekce logické formy jazykových výrazů). Specifickým projevem nominalismu ve smyslu snahy minimalizovat ontologické závazky určité jazykové praxe byla v tomto ohledu snaha interpretovat reprezentační funkci výrazů co možná „nejslabším“ způsobem. Touto „slabostí“ korespondence mám na mysli konkrétně snahu vybudovat teorii reprezentace, kde všechny propozice, tj. např. rovněž propozice obsahující obecné výrazy, jsou činěny pravdivými ve vztahu k univerzu singulárních entit, kde ne všechny výrazy plní reprezentační funkci a kde propozice nemají samostatný sémantický korelát. Konkrétně v sémantice termínů bylo „zeslabení“ pojetí reprezentace realizováno jednak striktním rozlišením mezi tzv. kategorematickými a synkategorematickými (tedy mimologickými a logickými) výrazy a připsáním reprezentační funkce pouze prvému typu výrazů, jednak formulováním takové sémantiky termínů,

kteřá by veškeré sémantické funkce všech výrazů opírala pouze o univerzum singulárních entit. Druhý z těchto kroků se specificky projevuje na způsobu, jímž ta která verze terministické sémantiky pracuje s pojmem prosté supozice. Konkrétní metodou, kterou středověcí autoři postupují, je analýza paradigmatických případů propozic, u nichž je předpokládána intuitivní zřejmost jejich pravdivostních hodnot, přičemž daná sémantická teorie musí podat takovou sémantickou analýzu těchto propozic, která by pokud možno zachovala tuto intuitivně evidentní pravdivostní hodnotu, nebo přinejmenším podala přesvědčivé důvody, proč jsou v daném případě naše intuice zavádějící.

Ze systematického hlediska je však minimalizace ontologických závazků určité jazykové praxe spíše externím úkolem. Z logického hlediska je klíčová především otázka, nakolik je sémantika termínů úspěšná co se problému detekce logické formy týče. Konkrétně má z logického hlediska mnohem zásadnější roli otázka, nakolik je daná sémantika schopna rozlišit mezi extenzionálními, intenzionálními a hyperintenzionálními kontexty. Hodnocení logiky jako takové z tohoto hlediska implikuje možnost legitimního pluralismu, pakliže budou formulovány různé, nicméně srovnatelně úspěšné konceptualizace sémantických funkcí výrazů v různých kontextech. Existuje tak přinejmenším nadále otevřená možnost, že (např.) buridanovská sémantika je z čistě logického hlediska stejně legitimní, jako sémantika moderní. Problém detekce logické formy je tak problémem technickým, tedy problémem poskytnutí modelu sémantické funkce jazykových výrazů v různých propozičních kontextech.

Druhá kapitola se zaměřila na základní problémy propoziční sémantiky, konkrétně na problém teorie propozičního významu (spolu s přidruženým problémem sémantiky akuzativně-infinitivních konstrukcí) a sémantiku pravdivosti. První z uvedených problémů je opět úzce provázán s otázkou nominalistické redukce ontologických závazků, tentokrát ovšem nikoli závazků k univerzáliím, nýbrž závazků k objektům typu stavy věcí, zatímco druhá otázka je specificky logická, ovšem s přesahem do problémů teorie racionality. Řešení problému ontologických závazků k objektům typu stavy věcí je motivováno analýzou pravdivostních podmínek propozic, u nichž je problematické hovořit o jejich korespondenci s realitou navzdory jejich intuitivní pravdivosti (jako v případě negativních existenčních tvrzení). Buridan zdánlivé závazky tohoto typu eliminuje pomocí

induktivní definice pravdivosti založené na pojmu supozice termínů. Sémantika pravdivosti je pak založena na souboru tezí zohledňujících jednak logickou formu propozic, jednak otázku, jsou-li propozice autoreferenční prostřednictvím sémantické terminologie. Specifickou část sémantiky pravdivosti pak představuje řešení sémantických paradoxů. Středověká sémantika zná čtyři hlavní strategie řešení sémantických paradoxů, které jsou založeny na specifické revizi předpokladů vedoucích ke vzniku paradoxů. Buridan sám usiluje o řešení paradoxů na základě teze, že propozice mají implicitní významové složky, resp. konkrétněji, že každá propozice tvrdí vlastní pravdivost, či (podle pozdější formulace) že každá propozice implikuje tvrzení o vlastní pravdivosti. Díky tomuto postupu je pak možno redukovat problematické paradoxní propozice na případy prostých kontradikcí, u nichž nepředstavuje určení pravdivostní hodnoty žádný zvláštní problém. Bez ohledu na otázku úspěšnosti jednotlivých středověkých řešení paradoxů lze jejich studium považovat za systematicky vzato velmi přínosné. Ze systematického hlediska se totiž jedná o studium sémanticky uzavřených jazyků s přesahem do teorie racionality.

Třetí kapitola se zaměřovala na pojetí logického vyplývání specificky ve čtrnáctém století a u Buridana a na systematickou reflexi analýzy pojmu logického vyplývání. Logika čtrnáctého století se orientuje přímo na analýzu pojmu logického vyplývání, která se postupně stává centrální součástí teorie logického vyplývání, přičemž tato analýza justifikuje soubory pravidel platných odvození. Specifickým problémem Buridanovy sémantiky je, že jeho definice pojmu logického vyplývání je založena na pojmu zachování pravdivostní hodnoty vůči možným situacím. Přesněji řečeno, je založena na modální terminologii mající zřetelně ontologický obsah, což do logiky zavádí mimologické předpoklady, což je značně kontroverzní krok. Předložená dizertační práce se pokoušela analyzovat alternativy k tomuto přístupu, tzn. možnosti čistě logického chápání modalit.

Konečně čtvrtá kapitola byla věnována základům Buridanovy teorie justifikace. Klíčovými pojmy Buridanovy koncepce jsou pojmy evidence a jistoty, kdy evidence je vlastnost propozice, vyvolávající souhlas z čistě kognitivních důvodů. Buridanova koncepce je založena na fundacionalistickém schématu, kde justifikace určitého tvrzení se v konečném důsledku opírá o akceptování neinferenčně justifikovaných principů. Toto akceptování Buridan rozlišuje v případě obecných principů (které jsou klíčové z hlediska analýzy vědeckého poznání) na dva typy, totiž na

akceptování evidentně analytických principů, které se opírá čistě o lingvistickou kompetenci, a na akceptování syntetických principů, založeném na „přirozené inklinaci intelektu k pravdě“. Tato teleologicky odůvodněná vlastnost intelektu představuje v Buridanově verzi fundacionalismu relativně neprůhledný faktor, resp. představuje faktor, který je kontroverzní, nakolik jsou kontroverzní teleologické argumenty vůbec.

Těžiště této práce spočívá především ve studiu logickosémantické problematiky a snaze posoudit funkčnost konkrétního přístupu. Bylo by samozřejmě naivní předpokládat, že by mohla být terministická sémantika, i za předpokladu její efektivity, šířeji akceptována rovněž v současné době. Pochopitelně existují výsledky středověké (a stejně tak tedy i Buridanovy) logiky, které je možno snadno přenést do moderního kontextu, a to především v oblasti teorie sémantických paradoxů. Přestože totiž sémantika termínů a teorie propozičního významu jsou ve středověké a moderní sémantice specifickým způsobem odlišné, řešení sémantických paradoxů lze zkoumat v jeho obecných rysech bez ohledu na konkrétní způsob definování terminologie z oblastí sémantiky termínů a teorie propozičního významu. Např. právě Buridanova teze, že každá propozice tvrdí vlastní pravdivost, nebo Bradwardinova teze, že každá propozice vyjadřuje všechny své logické důsledky, jsou formulovatelné v rámci libovolné sémantiky, bez ohledu na způsob, jímž jsou v rámci ní definovány pojmy pravdivosti a logického vyplývání (pochopitelně za předpokladu, že daná sémantika těmito termíny vůbec operuje, což je ovšem možno předpokládat). Předloženou práci, nakolik je orientována systematicky, je tedy do budoucna možno rozvíjet především v těch směrech, které lze takto adaptovat, tedy konkrétně v analýze řešení sémantických paradoxů.

Shrnutí

Jan Buridan a nominalistická teorie racionality

Tato práce usiluje o prezentaci logických a epistemologických koncepcí pozdněstředověkého myslitele Jana Buridana. Tyto koncepce jsou analyzovány jednak ze systematického hlediska, jednak z hlediska svého zasazení do nominalistického paradigmatu. První kapitola představuje Buridanovu sémantiku termínů v kontextu základních sémantických paradigmat středověku a v kontextu terministické sémantiky čtrnáctého století. Sémantika termínů je zde chápána jako součást logické analýzy přirozeného jazyka, jejímž úkolem je analyzovat funkci výrazů v propozičních kontextech. Druhá kapitola se zaměřuje na základní problémy propoziční sémantiky, konkrétně na problémy teorie propozičního významu a sémantiku pravdivosti (spojenou s problémem řešení sémantických paradoxů). Třetí kapitola se zaměřuje na pojetí logického vyplývání ve čtrnáctém století a u Buridana a na systematickou reflexi analýzy pojmu logického vyplývání. Poslední kapitola se věnuje základům Buridanovy teorie justifikace a jeho koncepci jistoty a evidence. V prvních třech kapitolách se ontologická problematika diskutuje v rámci řešení problému ontologických závazků vědecké jazykové praxe k univerzáliím, stavům věcí a možným světům. Buridanovská logika je zde chápána jako autonomní systém, který navzdory své odlišnosti od moderní sémantiky specifickým způsobem řeší systematické úkoly, jimž je nucena čelit každá logika jakožto věda.

Summary

John Buridan and the nominalist theory of rationality

The proposed thesis is concerned with the presentation of logical and epistemological theories of the late medieval thinker John Buridan. These theories are analysed both from the systematic point of view and from the point of view of their inclusion within the nominalist paradigm. The first chapter discusses Buridan's semantics of terms in the context of the basic medieval semantic paradigms as well as in the context of the fourteenth-century terminist semantics. The semantics of terms is conceived here as part of the logical analysis of natural language with the goal of analysing the function of expressions in propositional contexts. The second chapter deals with the basic issues of propositional semantics, in particular with the problem of propositional reference and the semantics of truth (connected to the problem of semantic antinomies). The third chapter focuses on the fourteenth-century theories of logical consequence together with Buridan's own theory, aiming to reflect upon the analysis of the concept of logical consequence from a systematic point of view. The last chapter deals with the foundations of Buridan's theory of justification, certainty and evidence. The first three chapters discuss their ontological questions by analysing the ontological commitments of the scientific discourse to universals, states of affairs and possible worlds. In the present thesis, Buridanian logic is conceived as an autonomous system which (despite its differences from modern semantics) attempts to solve systematic problems faced by logic as a science.